

Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας

Λ. Συγγρού 134, 1^{ος} όροφος, 17671 Αθήνα, τηλ. 210 9210177-8, fax 210 9210178

<http://www.genderpanteion.gr>, e-mail: gender@panteion.gr

Janet A. Seiz

"Feminist Economics"

in W. Samuels, Biddle, J. and Davis, J. (eds.) **A Companion to the History of Economic Thought**, (2003) Blackwell: Oxford.

"Φεμινιστική Οικονομική Επιστήμη "

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

για τα μαθήματα

«Ιστορία Οικονομικών Θεωριών»

«Οικονομολόγοι και Οικονομική Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα»

ακαδημαϊκό έτος

2004-2005

Τμήμα Κοινωνιολογίας

Διδάσκων : Καθ. Μ. Ψαλιδόπουλος

Η μετάφραση από τα αγγλικά έγινε από την Ναταλία Σερέτη με χρηματοδότηση του προγράμματος «Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες»

B ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Janet A. Seiz

28B. 1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ξεκινώντας από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οι φεμινίστριες στις περισσότερες κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες δυναμικά έθεσαν την οπτική των γυναικών και του φύλου στη διαχείριση ζητημάτων των ειδικοτήτων τους. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, οι φεμινίστριες επιστήμονες είχαν σημαντικά αλλάξει πολλές ειδικότητες. Ωστόσο, οι φεμινίστριες οικονομολόγοι είχαν να επιδείξουν μικρή πρόοδο (δεδομένου ότι) σχετικά μικρός αριθμός φεμινιστικών κριτικών της οικονομικής επιστήμης εμφανίστηκαν, και μάλιστα χωρίς να ασκούν επίδραση. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η εικόνα αυτή άλλαζε. Καθώς η οικονομική επιστήμη άλλαζε με κάθε τρόπο, οι φεμινίστριες οικονομολόγοι γίνονταν περισσότερες, και πιο ξεκάθαρα πια η φεμινιστική προσέγγιση άρχισε να δημοσιοποιείται. Ο περιορισμός του χώρου εδώ επιτρέπει μόνο μια πολύ πρόχειρη παρουσίαση αυτής της εν εξελίξει ιστορίας, αλλά αναφορές παρατίθενται για περαιτέρω ανάγνωση (για πιο λεπτομερή έρευνα, βλ. Beneria, 1995 και Hewitson, 1999).

28B. 2 ΠΩΣ ΞΕΚΙΝΗΣΕ

Κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980, στο επάγγελμα του οικονομολόγου δεν ήταν ευπρόσδεκτες ούτε οι γυναίκες ούτε οι φεμινιστικές ιδέες. Οι γυναίκες λάμβαναν μόνο το 6% των διδακτορικών τίτλων στα οικονομικά στις Η.Π.Α. το 1970, περίπου το 14% το 1980 και μόλις το 20% το 1990 (Kahn, 1995, σελ. 194. Βλ. επίσης Albelda, 1997). «Οι περισσότεροι οικονομολόγοι,» έγραψε η Barbara Bergmann (1987, σ. 132), ήταν «εχθρικοί σε κάθε πρόταση ότι η οικονομική θέση των γυναικών χρειάζεται βελτίωση». Η οικονομική βιβλιογραφία είχε ελάχιστα να πει σχετικά με το φύλο. Οι οικονομολόγοι «έδειχναν μικρό ενδιαφέρον σε αυτά τα κομμάτια της οικονομίας που ήταν έντονα τομείς των γυναικών, όπως η παραγωγή στο πλαίσιο του νοικοκυριού και η εθελοντική εργασία» και «γενικά αγνοούσαν το βαθμό στον οποίο οι γυναίκες εμπλέκονταν στην υπόλοιπη οικονομία» (Ferber και Teiman, 1981, σ. 128). Χρησιμοποιώντας ορισμούς της «εργασίας» τυποποιημένους με βάση της ανδρική εμπειρία, οικονομολόγοι και στατιστικοί σε τεράστιο βαθμό υποτίμησαν τη γυναικεία οικονομική συνεισφορά (Ciancanelli και Berch, 1987). Η ανισότητα με βάση το φύλο αντιμετωπιζόταν συνήθως ως «κάτω από τα όρια (απ' το πεδίο) της οικονομικής ανάλυσης, είτε στο πλαίσιο των βιολογικών δεδομένων είτε λόγω κοινωνιολογικών αστάθμητων παραγόντων» (Folbre και Hartmann, 1988, σ. 184). Οι συζητήσεις των οικονομολόγων για πολιτικές, για παράδειγμα, σχετικές με τους κυβερνητικούς προϋπολογισμούς, την οικονομική ανάπτυξη και το διεθνές εμπόριο σχεδόν ποτέ δεν έθιγαν τις επιδράσεις των πολιτικών επιλογών στις γυναίκες ή στις σχέσεις μεταξύ των φύλων.

Είναι γεγονός ότι τελικά δόθηκε κάποια προσοχή στην οικονομική ζωή των γυναικών από τους οικονομολόγους της εργασίας, αλλά τα κύρια κείμενα στον τομέα αυτό θεωρήθηκαν έντονα αντιφεμινιστικά. Οι πρωτοπόροι στη νεοκλασική προσέγγιση για το φύλο – Jacob Mincer, Gary Becker και Solomon Polachek – συλλογικά έφτιαξαν έναν στενό υπολογισμό «παράπλευρης-προσφοράς» στον οποίο οι διαφορές μεταξύ γυναικείας και ανδρικής εργασίας και εισοδημάτων δεν εμφανίζονταν ως πρόβλημα. Ξεκινώντας από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ο Becker δημιούργησε τα «νέα οικονομικά του σπιτιού» που είχαν να κάνουν με την παραγωγή του νοικοκυριού, το γάμο, το διαζύγιο, τη γονιμότητα και τον καταμερισμό της εργασίας με βάση το φύλο. Στο σχήμα του, οι άνδρες είχαν σχετικό πλεονέκτημα στην αγορά εργασίας και οι γυναίκες στην ανατροφή των παιδιών και στις δουλειές του σπιτιού, κατά κάποιον τρόπο αποδιδόμενες στη βιολογία (Becker, 1981). Από τη στιγμή που η απόκτηση παιδιών τυπικά διακόπτει τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό,

οι γυναίκες επενδύουν λιγότερο από τους άνδρες στο ανθρώπινο κεφάλαιο της αγοράς και επιλέγουν επαγγέλματα που είναι σχετικά πιο εύκολο να εγκαταλείψουν παροδικά και να επανεναταχθούν. Οι αμοιβές τους, συνεπώς, είναι χαμηλότερες εκείνων των ανδρών (Mincer και Polachek, 1974).

Παρόλο που οι φεμινίστριες θα μπορούσαν να χαρούν που η μελέτη πάνω στη διάσταση του φύλου έφτασε να γίνεται η δεσπόζουσα τάση, οι περισσότερες τρόμαξαν από το μήνυμα που μεταφερόταν. Οι Ferber και Teiman (1981, σ. 131) σημειώνουν ότι «τα νέα εργαλεία που αναπτύχθηκαν για την οικονομική ανάλυση της οικογένειας... χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό για να επιδοκιμάσουν (υπερθεματίσουν) σιωπηρά το status quo (την κατεστημένη τάξη πραγμάτων)». Η Bergmann (1987, σ. 132) αναφέρει με πικρία ότι η δουλειά του Becker «εξηγεί, δικαιολογεί και ακόμα δοξάζει τη διαφοροποίηση των ρόλων με βάση το φύλο». Το χαμηλότερο οικονομικό επίπεδο των γυναικών εμφανίζεται σαν ένας φαύλος κύκλος που οφείλεται στις ίδιες: «οι γυναίκες ειδικεύονται στο νοικοκυριό γιατί αμείβονται λιγότερο στην αγορά εργασίας και αμείβονται λιγότερο στην αγορά εργασίας επειδή ειδικεύονται στο νοικοκυριό» (Ferber και Birnbaum, 1977, σ. 20). Το μοντέλο του συγκριτικού πλεονεκτήματος κρύβει το βαθμό στον οποίο η ανατροφή των παιδιών και η οικιακή εργασία είναι καθήκοντα «των οποίων η κοινωνική επιβολή είναι μια εκδήλωση της ιεραρχίας των φύλων» (Ciancanelli και Berch, 1987, σ. 245). «Η κατώτερη θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας [εμφανίζεται ως] μια ελεύθερη επιλογή των γυναικών, ως μια φυσιολογική και γενικά καλοπροαίρετη προσαρμογή στις 'δικές τους ευθύνες' για οικιακή εργασία και ανατροφή των παιδιών. Η χαμηλά αμειβόμενη εργασία αντιμετωπίζεται σαν κατάλληλη για άτομα που συμπεριφέρονται όπως οι γυναίκες. Οι νόμοι κατά των διακρίσεων... είναι, έτσι, επιπόλαιοι και μηδαμινής αξίας» (Bergmann, 1989, σ. 43).

Υπό το πρίσμα μιας εξονυχιστικής φεμινιστικής έρευνας, η μαρξιστική προσέγγιση στην πολιτική οικονομία είναι επίσης ανεπαρκής. Οι Marx και Engels διαχειρίστηκαν την ανισότητα μεταξύ των φύλων πρωταρχικά σαν ένα συν-αποτέλεσμα των ταξικών σχέσεων. Στον καπιταλισμό, η μειονεκτική θέση των γυναικών απορρέει από την οικονομική τους εξάρτηση. Το προλεταριάτο έχει να επιδείξει λιγότερη ανισότητα μεταξύ των φύλων από τη μπουρζουαζία, εφόσον οι άνδρες δεν έχουν ιδιοκτησία και οι γυναίκες συνήθως εργάζονται με αμοιβή. Ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να απελευθερώσει τις γυναίκες εφόσον θα μετέτρεπε τα μέσα παραγωγής σε κοινωνική ιδιοκτησία, θα συλλογικοποιούσε την οικιακή εργασία και θα απορροφούσε τις γυναίκες στο εργατικό δυναμικό (βλ. Vogel, 1983).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, αριστερές φεμινίστριες στο Η.Β. και τις Η.Π.Α. ξεκίνησαν να διευρύνουν τη μαρξιστική θεωρία στην αναζήτηση της «υλικής βάσης» της ανισότητας μεταξύ των φύλων. Οι περισσότερες εστίασαν κυρίως στη γυναικεία εργασία και τα οφέλη που αυτή δημιουργεί για τους κεφαλαιούχους. Η ανατροφή και η κοινωνικοποίηση των παιδιών από τις γυναίκες είναι ουσιώδης για την «κοινωνική αναπαραγωγή». Η μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών στο σπίτι δίνει τη δυνατότητα στις οικογένειες να συντηρούνται με χαμηλότερα εισοδήματα, αυξάνοντας τα κέρδη των κεφαλαιούχων (σχετικά με την οικιακή εργασία, βλ. Himmelweit, 1999. Jefferson και King, 2001). Οι γυναίκες ακόμα αποτελούν έναν «εφεδρικό στρατό εργασίας», διαθέσιμο για μισθωτή εργασία όταν υπάρχει ανάγκη (π.χ. σε περίοδο πολέμου) που εύκολα μπορεί να αποβληθεί όταν η ανάγκη τελειώνει.

Πολλές φεμινίστριες θεώρησαν αυτές τις αναλύσεις χρήσιμες αλλά ανεπαρκείς. Η μαρξιστική θεωρία δεν έθιγε πειστικά τις μη-οικονομικές πτυχές της έμφυλης ανισότητας ή τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους η μειονεκτική θέση των γυναικών εξυπηρετεί τους άνδρες. Ανταποκρινόμενη σε αυτό το κενό, η Heidi Hartmann (1976, 1981) ανέπτυξε τη θεωρία των «διπλών (διπλών) συστημάτων» στην οποία ο καπιταλισμός και η «πατριαρχία» αποτελούν ξεχωριστά και ημι-αυτόνομα συστήματα. Οι κάτοχοι του κεφαλαίου επωφελούνται από την υποτέλεια των γυναικών, αλλά το ίδιο κάνουν και οι άνδρες. Για παράδειγμα, ο αποκλεισμός των γυναικών από μεγάλα τμήματα της αγοράς εργασίας συντελεί στη διατήρηση των αμοιβών των ανδρών σε υψηλότερα επίπεδα από ό,τι θα είχαν

διατηρηθεί, και διασφαλίζουν στους άνδρες ότι οι γυναίκες θα αναλάβουν τις υπηρεσίες του νοικοκυριού. Η Nancy Folbre (1982) έθεσε στη μαρξιστική θεώρηση κι άλλη πρόκληση, αναπτύσσοντας ένα μοντέλο εκμετάλλευσης μέσα στο νοικοκυριό: ένας άνδρας εργάτης, θύμα εκμετάλλευσης στο χώρο εργασίας του, μπορεί να είναι θύτης εκμετάλλευσης στο σπίτι αν η αξία της κατανάλωσης της συζύγου του πέφτει πολύ χαμηλότερα από την αξία που θα είχε η παραγωγή εργασίας από αυτήν (για περισσότερα σχετικά με τη σοσιαλιστική φεμινιστική οικονομική θεωρία, βλ. Albelda, 1997. Mutari, 2001).

Αρχικά, αυτοί οι πρωτοπόροι συγγραφείς (αριστεροί και της κυρίαρχης τάσης) υποστηρίζονταν ουσιαστικά από μικρούς κύκλους συναδέλφων. Διαχρονικά, ωστόσο, κυρίαρχες, μαρξίστριες και θεσμικές φεμινίστριες όλο και περισσότερο αναζητούσαν και ανταποκρίνονταν στην ανταλλαγή ιδεών. Αυτό το άνοιγμα, σπάνιο στα οικονομικά, διευκόλυνε την ταχεία ανάπτυξη της φεμινιστικής έρευνας (για τη φεμινιστική κοινωνική θεωρία κάτω από το πρίσμα και των τριών προσεγγίσεων, βλ. Folbre, 1994).

Ξεκινώντας από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, ένας αριθμός φεμινιστριών υποστήριξε ότι ο «ανδροκεντρισμός» των οικονομικών δε εμφανίζεται μόνο στο χειρισμό απέναντι στις γυναίκες και το φύλο, αλλά και στο θεωρητικό τους πλαίσιο, στη σκιαγράφηση των θεμάτων τους και των θεωρητικών και εμπειρικών τους μεθόδων. [Σημαντικά παραδείγματα είναι συγκεντρωμένα στις Ferber και Nelson (1993), Kuiper και Sap (1995), και Nelson (1996). Επίσης βλ. Grapard (1999), Rujol (1992) και Seiz (1992)]. Για παράδειγμα, νεοκλασικοί οικονομολόγοι αναπαρήγαγαν στερεότυπα φύλου με το να απεικονίζουν τις συμπεριφορές στο χώρο εργασίας (ιδωμένο ως ανδρικό χώρο) ως καθοδηγούμενες από τη λογική επιδίωξη του ιδίου συμφέροντος, και τις συμπεριφορές στο νοικοκυριό (τομέας αποδιδόμενος στις γυναίκες) ως κατευθυνόμενες από αλτρουισμό (Folbre και Hartmann, 1988). Απέφευγαν κεντρικά ερωτήματα σχετικά με το φύλο καθώς υπήρχε άρνηση να ερευνηθεί η προέλευση των «προτιμήσεων». Υπερέβαλλαν στη σημασία της ατομικής επιλογής, αγνοώντας τους συχνά δραματικούς άνισους περιορισμούς που αντιμετωπίζουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Εσφαλμένα αναπαριστούσαν το θεσμικό υπόβαθρο της οικονομικής ζωής, αποκρύπτοντας τις σχέσεις ισχύος και έχοντας ως συνέπεια τον σαφή ή ασαφή προσδιορισμό ανταγωνιστικών αγορών. Υπέθεταν ότι διαπροσωπικές συγκρίσεις χρησιμότητας είναι αδύνατες. Και ο "*Homo economicus*", το ελεύθερο και ανεξάρτητο ον που κάνει τις επιλογές του για το ατομικό του συμφέρον, ζει μια ζωή πολύ διαφορετική από τις περισσότερες γυναίκες: το πρόσωπο (η περσόνα) ταιριάζει με μια «διαχωριστική» (αρσενική) εικόνα του εαυτού που αγνοεί τους συναισθηματικούς δεσμούς με τους άλλους (England, 1993). Συνεπώς (ή αναπόφευκτα), λένε κάποιοι, το νεοκλασικό πλαίσιο ταιριάζει άσχημα στη φεμινιστική αναζήτηση: όπως οι Ferber και Nelson (1993, σ. 6) το τοποθετούν «τα μοντέλα της ελεύθερης ατομικής επιλογής δεν επαρκούν για να αναλύσουν συμπεριφορές γεμάτες με ζητήματα εξάρτησης, αλληλεξάρτησης, παράδοσης και ισχύος».

Κάποια από τα χαρακτηριστικά που οι φεμινίστριες κριτικάρουν μπορεί πιθανά να εκπορεύονται από ανδρικές εμπειρίες ή/και να εξυπηρετούν ανδρικά συμφέροντα, αφού η παρουσία τους συμπίπτει με την απουσία των γυναικών στον κλάδο. Μια «επιστημολογική σκοπιά» ανεπτυγμένη από γυναίκες φιλοσόφους (π.χ. τη Harding, 1986) εξερεύνησε τρόπους με τους οποίους οι ατομικές απόψεις μπορεί να σχηματίζονται σε συνάρτηση με τις «κοινωνικές τοποθετήσεις» τους. Το φύλο των οικονομολόγων, ωστόσο, ήταν ξεκάθαρα μόνο ένα μέρος της ιστορίας: κάποιες από τις φεμινιστικές κριτικές στη νεοκλασική οικονομική θεωρία τις συμμερίστηκαν και άνδρες ετερόδοξοι οικονομολόγοι, και όλοι οι ερευνητές σχηματίστηκαν από κυρίαρχες κοινωνικές απόψεις για το φύλο (Nelson, 1996). Ακόμη, άτομα συχνά υπερέβησαν ή εναντιώθηκαν σε αντιλήψεις σχετικές με την κοινωνική τους ταυτότητα. Συνεπώς η επιστημολογική σκοπιά, παρόλο που είναι συχνά διαφωτιστική, δε θα αρκούσε σε καμία περίπτωση για να επεξηγήσει ή να αξιολογήσει οικονομικές ιδέες (Seiz, 1995).

Η Diana Strassmann (1993) διεύρυνε την κριτική στην κοινωνιολογία των οικονομικών, δείχνοντας πώς το «εγκεκριμένο» αναλυτικό πλαίσιο συνέβαλε στον

προσδιορισμό του ποιος θα πετύχαινε στα οικονομικά. Άτομα των οποίων η σκέψη δεν συμμορφώνεται με «τις κύριες ιδέες του ατομικισμού που βασίζεται στο προσωπικό συμφέρον και τη συμβατική ανταλλαγή» (1993, σ. 54) τείνουν να μείνουν αποκλεισμένα ή να σιωπήσουν μέσα στο εν λόγω επάγγελμα. «Παρόλο που οι γυναίκες και οι μειονότητες από κοινού βιώνουν τη δυσαρμονία με τα τυπικά μοντέλα των οικονομικών, μόνο εκείνοι/-ες που προσκολλώνται με θεμελιώδεις μεταφορές είναι επιτρεπτό να συμμετέχουν στις συζητήσεις της κύριας τάσης» (1993, σ. 57). Κατά συνέπεια, οι κοινωνικές προκαταλήψεις του κλάδου διαιωνίζονταν (-νται??).

Αυτές οι κριτικές υποδηλώνουν ότι όσο πιο ομογενοποιημένη είναι μια ομάδα ερευνητών τόσο πιο «μερική» (ελλιπής μήπως εννοεί???) (με τις δύο σημασίες της λέξης) θα είναι η «γνώση» της. Φέρνοντας νέες φωνές (συμπεριλαμβανομένων αυτών των γυναικών) δεν αφορούσε απλά ένα ζήτημα ίσων ευκαιριών αλλά και ένα ζήτημα «αλήθειας»: η ενσωμάτωση μιας ευρύτερης γκάμας προσεγγίσεων θα αύξανε την αξιοπιστία της έρευνας (Harding, 1995. Nelson, 1995, 1996).

28B. 3 ΦΥΛΟ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

Όταν φεμινίστριες οικονομολόγοι ξεκίνησαν την έρευνα για την αντιμετώπιση του φύλου από νεότερους οικονομολόγους, εξεπλάγησαν από την απουσία υλικού (Madden, 1972, σ. 21): οι οικονομολόγοι φαίνεται να είχαν δώσει λιγοστή προσοχή στις γυναίκες, και οι ιστορικοί διανοούμενοι δεν είχαν εξετάσει ούτε τη μεταχείριση του φύλου στον κλάδο ούτε τη συνεισφορά των γυναικών στα οικονομικά.

Και οι δύο αυτοί τομείς διερευνήθηκαν στο βιβλίο της Michele Rujol *Φεμινισμός και Αντιφεμινισμός στη Νεότερη Οικονομική Σκέψη* (1992), ένα πρωτοποριακό βιβλίο που διηγείται μια ενοχοποιητική (ένοχη) ιστορία. Μερικοί (λίγοι, ορισμένοι) μεγάλοι οικονομολόγοι είχαν δείξει ενδιαφέρον στις οικονομικές δραστηριότητες ή στα προβλήματα των γυναικών. Στα «θεμελιώδη» τους κείμενα – τα μεγάλα πορτρέτα της οικονομικής ζωής – οι κλασικοί «ιδρυτές πατέρες» δεν είχαν κάνει σχεδόν καμία νίξη στις γυναίκες. Πολλοί από τους ηγέτες του κλάδου – συμπεριλαμβανομένων των Pigou, Marshall, Jevons και Edgeworth – έντονα εναντιώθηκαν στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό.

Μερικοί προβληματισμοί για την ανισότητα μεταξύ των φύλων εμφανίστηκαν, κυρίως σε «ξεχασμένα» γραπτά φεμινιστών γυναικών και ανδρών. Η Harriet Taylor, όπως προτείνει η Rujol, επηρέασε σημαντικά τον John Stuart Mill και ήταν η πιο ριζοσπαστική διανοούμενη. Η «συγκεντρωτική υπόθεση» (ότι οι γυναικείες αμοιβές είναι χαμηλότερες επειδή αυτές συγκεντρώνονται σε ένα μικρό αριθμό επαγγελματιών), συνήθως αποδιδόμενη στον/στην Edgeworth, ήταν στην πραγματικότητα διατυπωμένη νωρίτερα από τις Mill και Taylor, τη Barbara Bodichon και τη Millicent Garrett Fawcett. Οι Fawcett και Eleanor Rathbone διεξήγαγαν έναν εντυπωσιακό ακόμα κι ως τις μέρες μας διάλογο πάνω στο αν οι γυναίκες θα εξυπηρετούνταν καλύτερα από πιο διευρυμένες ευκαιρίες εργασίας ή από οικογενειακές αντιπαροχές σε είδος προς τις μητέρες.

Κι άλλες φεμινιστικές ιστορίες ακολούθησαν εκείνη (που αφηγήθηκε η) Rujol. Η Groenewegen (1994) συμπεριέλαβε μελέτες πάνω στους Jevons, Marshall, Sidney, Beatrice Webb, και άλλους. Η Forget (1997) αποτίμησε (επεξεργάστηκε) τις απόψεις του/της Say πάνω στα ζητήματα φύλου, και η/o Bodkin (1999) σύγκρινε τους Smith, Taylor και Mill. Ο/Η Robert Dimand (1995) περιέγραψε μια ευρύα διάταξη κειμένων από γυναίκες οικονομολόγους και τεκμηρίωσε την παραμέλησή τους από τους ιστορικούς. Οι Dimand και άλλοι (1995) κάλυψαν τις Jane Marcet, Harriet Martineau, Charlotte Perkins Gilman, Barbara Bodichon και άλλες, και πρόσφεραν μερικές (αρκετές) μελέτες γυναικών στο επάγγελμα της οικονομολόγου. Η Folbre (1998) συσχέτισε τις εμπειρίες ορισμένων από τις πρώτες Αμερικανίδες που εργάστηκαν ως επαγγελματίες οικονομολόγοι. Το Βιογραφικό Λεξικό των Γυναικών Οικονομολόγων (Dimand et al., 2000) συγκέντρωσε καταχωρήσεις

περισσότερων από 100 γυναικών, μη συμπεριλαμβανομένων των γυναικών που ακόμα εργάζονταν ως οικονομολόγοι (για πρόσθετες αναφορές, βλ. Lewis, 1999).

28B. 3 ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΩΡΑ

Παρόλο που οι γυναίκες και οι φεμινιστικές ιδέες έγιναν πιο ορατές στα οικονομικά, η παρουσία τους δεν είναι σημαντική. Οι γυναίκες σήμερα λαμβάνουν λίγο παραπάνω από το 25% των Διδακτορικών Τίτλων στα οικονομικά στις Η.Π.Α., και είναι ακόμα σπάνιες στα τμήματα των διδακτορικών σπουδών και των υποτροφιών των πανεπιστημίων (βλ. Kahn, 1995. Hammond, 1999. Olsen και Emami, 2002). Μια έρευνα του 1992 στα μέλη του Αμερικανικού Οικονομικού Συλλόγου έδειξε ότι η φεμινιστική προσέγγιση είχε μικρό αντίκτυπο στο επάγγελμα (Albelda, 1997). Μέσα σε λίγα χρόνια, ωστόσο, οι φεμινίστριες οικονομολόγοι απέκτησαν επαγγελματικό σύλλογο και δικό τους επιστημονικό περιοδικό, και τα αποτελέσματα των ερευνών τους αυξήθηκαν γρήγορα. Η Διεθνής Ένωση για τη Φεμινιστική Οικονομική Επιστήμη (International Association for Feminist Economics – IAFFE), που ιδρύθηκε το 1992, είχε το 1999 600 μέλη από 38 χώρες (Shackelford, 1999). Το επιστημονικό περιοδικό της IAFFE, το *Feminist Economics*, έχει δημοσιεύσει από το 1995 άρθρα πάνω σε μια σειρά θεμάτων που αφορούν το φύλο, ενώ το πολυποίκιλο περιεχόμενο του αναπαριστά τη γεωγραφική, μεθοδολογική και πολιτική ετερογένεια του αναγνωστικού του κοινού.

Σήμερα η φεμινιστική οικονομική επιστήμη αποτελείται από μια ευμεγέθη βιβλιογραφία. Κάποιες από τις πολλές έρευνες που αφορά σημειώνονται παρακάτω (βλ. επίσης Beneria, 1995. Strassmann, 1999):

- *Η γυναικεία εργασία στις βιομηχανοποιημένες χώρες.* Οι φεμινίστριες αμφισβήτησαν την προσέγγιση της «Σχολής του Σικάγο» για την ανισότητα μεταξύ των φύλων σε πολλούς τομείς (σε πολλά μέτωπα), αναπτύσσοντας πλουσιότερες αναλύσεις για τις αποφάσεις της γυναικείας προσφερόμενης εργασίας, διερευνώντας τις λειτουργίες και την έκταση των διακρίσεων και συγκρίνοντας την κατάσταση που επικρατεί σε διάφορες χώρες. Μια γενική επισκόπηση της υπάρχουσας αντίληψης για τις διαφορές με βάση το φύλο – και τις σχετικές πολιτικές συζητήσεις – μπορούν να εντοπιστούν στην Bergmann (1986), Blau και άλλοι (2001) και Jacobsen (1998).
- *Οικονομική ανάπτυξη.* Η εργασία των γυναικών στις λιγότερο βιομηχανοποιημένες χώρες έχει επίσης μελετηθεί. Η Ester Boserup (1970) ήταν η πρωτοπόρος, υποστηρίζοντας ότι ο εκσυγχρονισμός χαρακτηριστικά δημιουργήσε ελκυστικές νέες οικονομικές ευκαιρίες που ήταν ανοιχτές μόνο στους άνδρες. Η έρευνα και η πρακτική που υιοθετήθηκαν στη συνέχεια έδωσαν αρχικά μεγάλη έμφαση στην καλύτερη «ένταξη» των γυναικών στην ανάπτυξη. Πρόσφατες φεμινιστικές δημοσιεύσεις συμπεριέλαβαν περισσότερη κριτική ανάλυση της ανάπτυξης και των περιπλοκών, ποικίλων και συχνά αντίθετων συνεπειών της στις γυναίκες (βλ. αναφορές στις/στους Elson, 1995, 1999. Bakker. 1999. Mammen και Paxson, 2000).
- *Φύλο και ιδιοκτησία.* Τόσο στα βιομηχανοποιημένα όσο και στα «αναπτυσσόμενα» έθνη, ειδικοί επιστήμονες και πολιτικοί σχεδιαστές που είναι ευαισθητοποιημένοι για τα γυναικεία θέματα έδωσαν έμφαση κυρίως στην απασχόληση και τις αμοιβές. Η Bina Agarwal (1994) υποστηρίζει ότι η σχέση των γυναικών με την ιδιοκτησία μπορεί να είναι ακόμα πιο σημαντική. Στις αγροτικές κοινωνίες, «το χάσμα των φύλων για τα θέματα ιδιοκτησίας και ελέγχου των περιουσιακών στοιχείων είναι ο μοναδικός και πιο σοβαρός συντελεστής του χάσματος μεταξύ των φύλων στην οικονομική ευμάρεια, στο κοινωνικό status και τη δύναμη» (Agarwal, 1994, σ. 264). Η εργασία αυτή επηρέασε τις συζητήσεις για τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των γυναικών σε πολλές χώρες.
- *Νοικοκυριά.* Οι οικονομολόγοι προσέγγισαν συμβατικά το νοικοκυριό ως ένα ενοποιημένο σύστημα λήψης αποφάσεων, μια δεξαμενή διαθέσιμων πόρων για τη

μεγιστοποίηση της ευμάρειάς του. Οι φεμινίστριες (π.χ. οι Folbre, 1986 και Sen, 1990) άσκησαν έντονη κριτική στο μοντέλο του «ενοποιημένου (ενιαίου) νοικοκυριού» εφόσον αυτό κρύβει τη σύγκρουση των συμφερόντων πάνω στα καθήκοντα και στην κατανάλωση. Επιπρόσθετα, εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι παίζει ρόλο στην ανακατανομή ποιο μέλος του νοικοκυριού λαμβάνει ένα εισόδημα. Πολλοί οικονομολόγοι διερευνούν εναλλακτικές αναπαραστάσεις, κάποιες από τις οποίες αντλούν τις ιδέες τους από τη θεωρία του παιχνιδιού (βλ. συζητήσεις στις Lundberg και Pollak, 1996. Agarwal, 1997, Seiz, 1999. Woolley, 1999).

- *Η εργασία στον τομέα της φροντίδας.* Η εργασία για τη φροντίδα των άλλων, παραδοσιακά παρεχόμενη στο σπίτι, πραγματοποιείται όλο και περισσότερο επί αμοιβής. Οι φεμινίστριες οικονομολόγοι ανέλυσαν την ιδιομορφία και τη σημασία της εργασίας στον τομέα της φροντίδας, και μελετούν πώς η προσφορά και η ποιότητά της μπορεί να αλλάξει καθώς η εργασία των γυναικών στην αγορά συνεχίζει να αυξάνεται ενώ η εργασία των ανδρών στο σπίτι αυξάνεται ελάχιστα. «Οι αγορές από μόνες τους», λένε οι Folbre και Nelson (2000, σ. 138), «είναι απίθανο να παρέχουν το ιδιαίτερο μέγεθος και την ποιότητα της 'αληθινής' φροντίδας που η κοινωνία επιθυμεί για τα παιδιά, τους ασθενείς και τους ηλικιωμένους». Να «γυρίσει ο χρόνος πίσω» με τον περιορισμό των γυναικών από ευκαιρίες ένταξης στην αγορά εργασίας δεν είναι ούτε εφικτό ούτε επιθυμητό – έτσι οι κοινωνίες πρέπει να βρουν καλύτερους τρόπους να απευθύνουν (θίξουν, λύσουν) αυτό το πρόβλημα (Folbre, 1995. Himmelweit, 1995).
- *Μακρο-οικονομικά.* Μέχρι πρόσφατα, το φύλο ήταν σχεδόν ολοκληρωτικά απών από τις μακρο-οικονομικές αναλύσεις. Τώρα οι φεμινίστριες έχουν διερευνήσει πώς τα μακρο-οικονομικά γεγονότα – συμπεριλαμβανομένης και της «παγκοσμιοποίησης» και των Προγραμμάτων Διαρθρωτικής Προσαρμογής – επηρεάζουν τις γυναίκες και τις σχέσεις μεταξύ των φύλων (βλ. Bakker, 1994. Sparr, 1994. Cagatay και άλλοι, 1995. Berik, 1999. Beneria και άλλοι, 2000). Καθεστώτα εμπορίου και κρατικοί προϋπολογισμοί έχουν διαφορετικές συνέπειες γιατί γυναίκες και άνδρες κάνουν διαφορετικές δουλειές: μερικές αλλαγές ευνοούν τις γυναίκες και άλλες είναι σαφώς επιζήμιες γι' αυτές. Νέα μακρο-οικονομικά μοντέλα που ενσωματώνουν στη θεώρησή τους την μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι υπόσχονται να ρίξουν φως σε πολλά πολιτικά ζητήματα.

28B. 5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η φεμινιστική επιστημοσύνη έχει (κατά την άποψή μου) ήδη επηρεάσει την οικονομική σκέψη και πολιτική σε πολλά θέματα, συμπεριλαμβανομένου του καταμερισμού εργασίας με βάση το φύλο, της ανισότητας στα εισοδήματα, της διαρθρωτικής προσαρμογής, των μετρήσεων του εθνικού προϊόντος, των τύπων νοικοκυριού και των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των γυναικών. Η φεμινιστική οικονομική επιστήμη εξακολουθεί να εξελίσσεται, και μπορεί να επιδράσει τις κύριες τάσεις των οικονομικών και με άλλους σημαντικούς τρόπους. Διανοούμενοι ιστορικοί μπορεί να μάθουν πολλά παρακολουθώντας αυτή την ιστορία: το αποτέλεσμα της θα επηρεάσει πολλές ζωές, και προσφέρει μια πλούσια έρευνα περίπτωσης της αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στα οικονομικά και στον κοινωνικό διάλογο που τα περιβάλλει.